

HÁSKÓLI ÍSLANDS

RANNSÓKNASETUR Í
BARNA- OG FJÖLSKYLDUVERND

FÉLAGS- OG
TRYGGINGAMÁLARÁÐUNEYTIÐ

Rannsókn á ofbeldi gegn konum

Viðbrögð skólastjóra 10 grunnskóla

Rannsóknasetur í barna-og fjölskylduvernd
Unnið fyrir félags-og tryggingamálaráðuneytið

Guðrún Helga Sederholm

September 2009

Formáli félags-og tryggingamálaráðuneytis í rannsókninni um grunnskólann.

Rannsókn þessi er þáttur í aðgerðaráætlun stjórnvalda gegn ofbeldi karla gegn konum í nánnum samböndum. Aðgerðaráætlunin var unnin af samráðsnefnd dóms- og kirkjumálaráðuneytis, félagsmálaráðuneytis, heilbrigðisráðuneytis, menntamálaráðuneytis og Sambands íslenskra sveitarfélaga. Áætlunin var samþykkt í ríkisstjórn í september 2006.

Einn liður í aðgerðaráætluninni er rannsókn á ofbeldi karla gegn konum. Félags- og tryggingamálaráðuneytið er ábyrgðaraðili þeirrar rannsóknar.

Rannsóknin skiptist í sex hluta, símakönnu annars vegar og rannsókn hjá félagsþjónustu og barnavernd, grunnskólum, heilbrigðisþjónustu, lögreglu og félagasamtökum hins vegar.

Þessi hluti rannsóknarinnar tekur til grunnskóla. Undirbúningur rannsóknarinnar fór fram í félags- og tryggingamálaráðuneyti með ráðgjöf Hildigunnar Ólafsdóttur afbrotufræðings. Rannsóknin var framkvæmd af Rannsóknasetri í barna- og fjölskylduvernd í Háskóla Íslands undir stjórn Guðrúnar Helgu Sederholm, MSW fræðslu-og skólafélagsráðgjafa. Margir komu að rannsókninni en helst ber að nefna viðmælendur sem gáfu sér tíma til að svara spurningum um heimilisofbeldi.

Niðurstöður sem hér birtast veita mikilvægar upplýsingar um að hvaða leyti mál er varða ofbeldi karla gegn konum í nánnum samböndum koma til kasta skólastjóra grunnskólanna og hvaða starfsaðferðum er þar beitt. Upplýsingarnar geta síðar orðið að frekari aðgerðum yfirvalda í grunnskólum á þessum vettvangi.

Útdráttur

Í rannsókninni var rætt við skólastjóra í tíu grunnskólum víðsvegar á landinu. Markmiðið var að fá mynd af því hvernig skólinn bregst við þegar barn þarfnast hjálpar vegna ofbeldis gegn móður á heimili þess og fá fram hugmyndir um úrbætur á þjónustunni.

Helstu niðurstöður rannsóknarinnar eru:

- Vitneskja skólastjóra um ofbeldi gegn mæðrum nemenda er lítil.
- Skólastjórar tilkynna til Barnaverndar/félagsþjónustu ef um ofbeldi er að ræða á heimili.
- Hlutverk skólans er óljóst. Fræðslu – og uppeldishlutverk togast á. Sitt sýnist hverjum.
- Hlutverk einstakra starfsmanna er óljóst. Mjög misjafnt hvort og hvert nemendur leita með persónuleg vandamál.
- Auka þarf umræðu um ofbeldi gegn konum innan skólasamfélagsins. Nánast engin umræða um þennan málaflokk í skólunum.
- Auka þarf fræðslu um ofbeldi gegn konum í skólum. Fyrst og fremst að fræðslan miðist að því að kennarar átti sig á einkennum þess að nemandi búi við ofbeldi og að fræðslan breyti verklagi í skólanum.
- Vantar sérþekkingu á sviði persónulegrar ráðgjafar inn í skólana. Tryggja þarf þjónustu við nemendur þegar kemur að persónulegri ráðgjöf.

Efni

1 Inngangur.....	5
2 Rannsóknin.....	5
2.1 Þátttakendur.....	5
2.2 Aðferð.....	6
3 Núverandi þjónusta og tillögur viðmælenda til úrbóta.....	7
3.1 Vitneskja skólastjórnenda.....	7
3.2 Vinnulag í skólunum.....	7
3.3 Hlutverk einstakra starfsmanna.....	9
3.4 Fræðsla og símenntun.....	11
3.5 Úrræði.....	11
3.6 Tillögur til úrbóta.....	12
4 Starfsaðferðir og hugmyndir viðmælenda einstakra grunnskóla.....	14
4.1 Grundaskóli á Akranesi.....	14
4.2 Grunnskóli Siglufjarðar.....	15
4.3 Hallormsstaðaskóli.....	16
4.4 Háteigsskóli.....	18
4.5 Hjallaskóli í Kópavogi.....	20
4.6 Hrafnagilsskóli í Eyjafirði.....	21
4.7 Hvolsskóli á Hvolsvelli.....	22
4.8 Ingunnarskóli.....	24
4.9 Nesskóli í Neskaupsstað.....	25
4.10 Snælandsskóli í Kópavogi.....	27
5. Niðurstöður	
5.1 Vitneskja skólastjóra um ofbeldi gegn mæðrum er lítil.....	29
5.2 Skólastjórar tilkynna til Banaverndar/félagsþjónustu.....	29
5.3 Hlutverk skólans er óljóst.....	29
5.4 Hlutverk einstakra starfsmanna er óljóst.....	30
5.5 Auka þarf umræðu um ofbeldi gegn konum innan skólasamfélagsins.....	30

5.6 Auka þarf fræðslu um ofbeldi gegn konum í skólum.....	30
5.7 Vantar sérþekkingu á sviði persónulegrar ráðgjafar inn í skólana....	31
Viðtalsvísir.....	32
Heimildir.....	34

1 Inngangur

Í september 2006 samþykkti ríkisstjórnin aðgerðaráætlun um ofbeldi karla gegn konum í nánnum samböndum. Meginmarkmið áætlunarinnar er að vinna gegn ofbeldi á heimilum og kynferðislegu ofbeldi sem beinist að konum og börnum svo og að bæta aðbúnað þeirra sem orðið hafa fyrir ofbeldi eða eru í áhættuhópi.

Í grunnskólum landsins eyða börn miklum tíma við nám og störf. Rannsókn þessi beinir sjónum að þeirri þjónustu og þeim úrræðum sem grunnskólarnir hafa til að bregðast við þegar uppvíst verður um að barn búi við ofbeldi gegn móður. Rannsóknin veitir einnig innsýn inn í þá vitneskju sem skólstjórar grunnskólans hafa um þennan málaflokk og hvernig brugðist er við ef og þegar slík mál koma upp í skólunum.

Fram að þessu hafa engar upplýsingar legið fyrir um viðbrögð grunnskólans þegar ofbeldi gegn konum ber á góma. Til að afla upplýsinga um þetta óskaði ráðuneytið eftir að RBF tæki að sér að framkvæma rannsókn til að safna þessum upplýsingum. Þorgerður Benediktsdóttir hefur umsjón með rannsókninni fyrir hönd ráðuneytisins en Guðrún Helga Sederholm MSW fræðslu- og skólafélagsráðgjafi og stundakennari við félagsráðgjafardeild HÍ fyrir hönd RBF.

Skýrslunni er skipt í fimm kafla. Á eftir inngangi og lýsingu á rannsókninni er í þriðja kafla skýrslunnar fjallað um núverandi þjónustu og tillögur til úrbóta. Í fjórða kafla er fjallað um starfsaðferðir einstakra skóla og dregin fram sérstaða þeirra. Í fimmta kafla er fjallað um niðurstöður rannsóknarinnar.

2 Rannsóknin

2.1 Þátttakendur

Leitað var til skólastjóra tíu grunnskóla úr hinum ólíku landshlutum og óskað eftir þátttöku þeirra í rannsókninni. Aðstæður í þessum sveitarfélögum eru ólíkar og gefa því innsýn í mismunandi aðstæður og vinnulag. Eftirtaldir grunnskólar tóku þátt í rannsókninni en allir hafa þeir 1 – 10 bekk innan sinna vébanda og samtals voru 3.107 nemendur að baki þessum tíu skólastjórum.

Grundaskóli á Akranesi, skólastjóri Hrönn Ríkharðsdóttir. Nemendur 594.
Grunnskóli Siglufjarðar, skólastjóri Jónína Magnúsdóttir. Nemendur 170.
Hallormsstaðaskóli, skólastjóri Pétur Þorsteinsson. Nemendur 51.
Háteigsskóli í Reykjavík, skólastjóri Ásgeir Beinteinsson. Nemendur 380.
Hjallaskóli í Kópavogi, skólastjóri Friðþjófur Karlsson. Nemendur 380.
Hrafnagilsskóli í Eyjafirði, skólastjóri Karl Frímannsons. Nemendur 200.
Hvolsskóli á Hvolsvelli, skólastjóri Unnar Þór Böðvarsson. Nemendur 233.
Ingunnarskóli í Reykjavík, skólastjóri Guðlaug Erla Gunnarsdóttir. Nemendur 450.
Nesskóli í Neskaupsstað, skólastjóri Marías Ben. Kristjánsson. Nemendur 213.
Snælandsskóli í Kópavogi, skólastjóri Hanna S. Hjartardóttir. Nemendur 436.

2.2 Aðferð

Leitað var til skólastjóra grunnskólanna og þeir beðnir um að veita viðtal. Viðtölin fóru fram í maí 2009. Spyrjar voru félagsráðgjafarnir Guðrún Helga Sederholm og Sigrún Karlsdóttir. Notast var við ákveðinn viðtalsramma en jafnframt reynt að tryggja að sérstaða hvers skóla fyrir sig kæmi fram í viðtalinu. Viðtölin voru hljóðrituð. Afritun og greiningu viðtalanna unnu þær Guðrún Helga Sederholm og Heiða Björk Vigfúsdóttir verkefnisstjóri RBF. Viðtalsrammann er að finna í viðauka við rannsóknina.

Þau sjónarmið og upplýsingar sem fram koma í þessari skýrslu byggjast á svörum sem fengust úr viðtölunum og gefa þau heildarmynd af þeirri vitneskju sem skólastjórnir hafa um ofbeldi gegn konum, þeim farvegi sem slíkum málum er beint í ef og þegar þau verða uppvis í skólanum, þætti einstakra starfsmann og skólastjórnenda í vinnslu mála. Samstarf við aðrar stofnanir og tillögur til úrbóta koma einnig fram í skýrslunni. Á sama hátt gefur skýrslan mynd af starfsháttum einstakra skóla og sérstöðu þeirra.

3 Núverandi þjónusta og tillögur viðmælenda til úrbóta

3.1 Vitneskja skólastjórnenda

Fram kom að aðeins þrír skólastjórar sögðust beinlínis hafa orðið varir við ofbeldi gegn konum í sínum skóla en sjö sögðust ekki hafa fengið mál til sín sem flokka mætti sem ofbeldi gegn konum. Þeir sögðu að ef grunur vaknaði um slíkt yrði málinu vísað til nemendaverndarráðs og flestir sögðu að ef slík mál kæmu upp þá yrði ekki beðið eftir nemendaverndarráðsfundi heldur gripið inní strax og málið tilkynnt til Barnaverndar eða félagsþjónustu/þjónustumiðstöðvar.

Flestir töldu að umsjónarkennari yrði fyrstur var við slík mál þar sem hann væri í mestu návígi við börnin. Engin regla virtist vera á því hvert barnið gæti leitað ef slíkt kæmi upp á heimili þess. Aðeins einn taldi að foreldrar annarra barna myndu hafa samband við skólann ef slíkt kæmi upp, aðrir sögðust ekki hafa fengið vísbendingar frá foreldrum um ofbeldi gegn konum. Margir töldu að þetta væri vel varðveitt fjölskylduleyndarmál sem ólíklegt væri að nemendur segðu frá í skólanum vegna þess að skömm fylgdi slíkum málum. Einnig tóku margir sérstaklega fram að fyrst og fremst væri það skólans að fylgjast með nemandanum en ekki móðurinni, en viðurkenndu þó að ofbeldi gegn móður hefði að sjálfsögðu áhrif á nemandann.

Einn skóli framkvæmir svokallaða „líðankönnun“ meðal nemenda sem hefur það markmið að fylgjast með því hvernig börnunum líður í skólanum og þetta hefur verið gert síðustu tíu árin. Við þennan skóla starfar félagsráðgjafi.

3.2 Vinnulag í skólunum

Í mörgum tilfellum ráðfæra kennarar sig við skólastjórnendur ef þeir verða varir við eða grunur vaknar um ofbeldi á heimili eða vanlíðan barns er augljós. Oftast er það umsjónarkennari sem kemur til stjórnenda með slík mál. Málinu er nær undantekningarlaust vísað til nemendaverndarráðs skólans til umfjöllunar en þó eru misjafnar leiðir í því. Einn skólastjóri sagði að kennarar í sínum skóla þyrftu að vísa máli skriflega til nemendaverndarráðs og jafnframt að láta foreldra vita að þeir hafi vísað

málinu þangað meðan hinir láta vísun nægja og nefna ekki að þeir tilkynni foreldrum ef málum er vísað til nemendaverndarráðs.

Í þeim skóla þar sem félagsráðgjafi starfar þá kynnir hann sig og starf sitt fyrir nemendum þannig að öllum er ljóst hvert hægt er að leita með persónuleg vandamál. Í öðrum skóla kynnir námsráðgjafi verksvið sitt fyrir nemendum en oftast er skólahjúkrunarfræðingur nefndur sem sá aðili sem tekur þennan málaflokk að sér. Mismundandi aðgengi er að skólahjúkrunarfræðingum og námsráðgjöfum í dreifbýli en mun meiri festa í þéttbýlinu og þessir fagaðilar starfa þar við skólana, hvern og einn.

Nemendaverndarráð er sá staður sem málum sem þessum er vísað til en í ráðinu sitja yfirleitt í þéttbýlinu: skólastjóri, aðstoðaskólastjóri, deildarstjóri sérkennslu, hjúkrunarfræðingur, námsráðgjafi og sálfræðingur. Einstakir kennarar eru kallaðir inn ef þeir tengjast málinu sem fjallað er um og oft er fulltrúi félagsþjónustu/þjónustumiðstöðvar á þessum fundum þó ekki sé beinlínis regla á því. Fundir eru haldnir reglulega á tveggja, þriggja eða fjögurra vikna fresti. Í dreifbýlinum er nemendaverndarráð skipað sömu aðilum en oft eru aðstæður þannig að margir skólar sameinast um námsráðgjafa, hjúkrunarfræðing og sálfræðing. Tengsl við félagsþjónustu eru svipuð og í þéttbýlinu. Fundir eru reglulega en veður getur hamlað mætingu á fundina.

Tilkynningarskyldan virtist vera mjög ljós í hugum skólastjórnenda og ábyrgðin sem henni fylgir. Allir skólastjórar voru sammála um að tilkynningarskyldu bæri að sinna skilyrðislaust ef svona mál kæmi upp í skólanum og þá er það oftast skólastjóri sem tilkynnir málið til Barnaverndar eða félagsþjónustu/þjónustumiðstöðvar. Margir tóku fram, sérstaklega í dreifbýlinu, að þeir tilkynntu málin til þess að einstakir kennarar væru hlémegin gagnvart samfélaginu. Þeir upplifa mjög sterkt þá ábyrgð sem hvílir á þeim varðandi tilkynningarskylduna. Þetta á fyrst og fremst við þegar um ofbeldi er að ræða gegn börnunum sjálfum af hálfu foreldra. Nokkur óvissa kom fram um viðbrögðin við ofbeldi gegn mæðrum barnanna enda sögðu flestir að slíkt hefði ekki komið upp í þeirra skóla. Einn skólastjóri í dreifbýli sagði að ef svona mál kæmi upp yrði það „stofnað”

strax sem mál og sett inná sameiginlegt svæði hans og aðstoðarskólastjóra, sem er öðrum lokað, en upplýsingum dreift til hjúkrunarfræðings og námsráðgjafa.

Fram kom að farvegurinn sem mál af þessum toga fer í er oftast sá að kennari ráðfærir sig við skólastjóra sem tekur ákvörðun um hvort tilkynna eigi málið strax til Barnaverndar eða félagsþjónustu/þjónustumiðstöðvar sem þá tekur formlega við málinu. Nokkuð misjafnt er hvort skólarnir fá upplýsingar frá félagsþjónustu/þjónustumiðstöð um í hvaða farveg málið hefur farið, hvort því er lokið eða hvar það stendur. Tveir skólastjórar í þéttbýli sögðu að þeir fylgdust með málum og sendu inn lista yfir þau mál sem þeir vildu fá nánari upplýsingar um en þá eru einnig haldnir fundir með fulltrúum félagsmiðstöðvar/þjónustumiðstöðvar og fulltrúum skólans. Aðrir skólastjórar kvörtuðu nokkuð undan því að þeir fengju ekki að vita hvar málin stæðu og þeim þætti það miður en að þeir gerðu sér grein fyrir að þetta væri þungt í vöfum og velktist oft lengi í kerfinu. Allir töluðu um að samvinna við þessar stofnanir væri yfirleitt góð. Fram kom hjá einum skólastjóra í Reykjavík að þeir fundu með fulltrúum Barnaverndar tvisvar á ári.

3.3 Hlutverk einstakra starfsmanna

Greinilegt var að aðgengi nemenda að einstökum starfsmönnum er ólíkt milli skóla en sérlega áberandi þegar samanburður er gerður á þéttbýli og dreifbýli. Hér er átt við skólahjúkrunarfræðing, námsráðgjafa og sálfræðing. Í dreifbýlinu deila stundum margir skólar með sér sérfræðiaðstoð. Færð og veður hamla líka aðgengi að þessum aðilum. Aðeins í einum skóla starfar félagsráðgjafi en það er í Reykjavík.

Umsjónarkennari virðist gegna lykilhlutverki þegar tengsl nemenda við starfsmenn ber á góma. Skólastjórnir eru yfirleitt sammála um að kennarar séu mjög meðvitaðir um að fylgjast með líðan barnanna sem þeir hafa umsjón með og telji það vera í sínum verkahring að gæta barnanna og sjá til þess að þeim líði vel í skólanum. Þeir taka fram að ef barn á undir högg að sækja þá reyni kennarinn að tryggja tengslið við barnið. Einn skólastjóri tók fram að meira gætu kennarar ekki gert án þess að vera komnir út fyrir verksvið sitt eða á hálan ís. Skólastjórnir eru meðvitaðir um að allir starfsmenn skóla séu bundnir þagnarheiti og sumir áminna starfsmenn reglulega um það á starfsárinu og minna á tilkynningarskylduna. Skólahjúkrunarfræðingur er oftast nefndur og þá

námsráðgjafi þegar rætt er um trúnað og tengsl nemenda við einstaka starfsmenn. Sálfræðingur er oftast nefndur í tengslum við meðferð eða ráðgjöf til kennara. Félagsráðgjafi starfar einungis við einn af þessum skólum en þar leita nemendur til hans eða skólahjúkrunarfræðings með persónuleg vandamál.

Einn skólastjóri nefndi að hann hefði ekki hugmynd um hvort aukning hefði orðið á því að nemendur leituðu til hjúkrunarfræðings, námsráðgjafa eða sálfræðings. Annar benti á að hann héldi að almenna regla væri sú að kennarar leituðu til hjúkrunarfræðings, námsráðgjafa eða sálfræðings en ekki öfugt. Nokkrir skólastjórar tóku fram að samvinna milli þessara aðila innan skólans væri að styrkjast og að áhersla væri lögð á hana. Aðrir höfðu ekki mikla reynslu af þessum aðilum sem starfsmönnum skólans en reyndu að leysa úr málum með tiltækum ráðum.

Einn af þéttbýlisskólastjórunum nefndi dæmi um skömmina sem fylgdi því að svona mál yrðu uppvís. Hann minntist þess að stúlka hafði sagt frá því, aðspurð, að pabbi hennar hefði slegið hana í andlitið. Pabbinn reiddist þessu og lengi vel hefði fjölskyldan verið ofsalega sár yfir því að hún hefði sagt frá þessu í skólanum og var skömmuð fyrir það heima.

Margir sögðu að hlutverk kennara væri að halda tengslum við barnið ef slíkt mál kæmi upp og veita því öryggisfinningu með því að fylgjast sérstaklega með líðan þess í skólanum. Öðrum fannst mikilvægt að halda daglegum venjum áfram og sumir sögðust ekki vita hvað kennarinn ætti að gera í slíkum tilfellum.

Greinilegar vísbendingar eru um ákveðinn vandræðagang í þessum málaflokki í grunnskólunum og enginn skilgreindur aðili innan skólans tekur að sér persónulega ráðgjöf við nemendur heldur er þetta meira tilfallandi og ekki er leitað sérstaklega eftir upplýsingum meðal nemenda um líðan þeirra nema í einum skóla á Reykjavíkursvæðinu. Skólastjórarirnir hafa mjög ólíka vitneskju um hverjir leiti ráða hjá hverjum þegar þessi mál ber á góma. Ef eineltisáætlun er í gangi í skólanum þá virðist farvegurinn vera ljósari.

3.4 Fræðsla og símenntun

Langflestir skólastjórnanna eru því fylgjandi að auka fræðsluna um ofbeldi gegn konum og sumir nefna námskeið sem *Blátt áfram* og *Stígamót* hafa haldið í skólanum, bæði fyrir börn og starfsfólk og láta mjög vel af þeim. Þeir telja flestir að eftir þau námskeið séu kennarar betur undirbúnir að greina hvort barn hefur orðið fyrir kynferðislegri ofbeldi. Barnið læri líka sjálft hvar mörkin liggja í samskiptum við fullorðna.

Þeir nefna fræðslu í formi fyrirlestra, námskeiða, vinnufunda og einn nefnir símenntunaráætlun skólans sem farveg fyrir fræðslu af þessu tagi. Nær allir vilja efla færniþáttinn sem lýtur að því að greina vandann og þekkja einkenni sem fylgja ofbeldi af þessu tagi. Þeim finnst það grundvallarfræðsla sem þeir vilja fá inn í skólana.

Nokkrir nefna að lítil umræða sé um ofbeldi gegn konum í skólasamfélaginu og að hana þurfi tvímælalaust að efla svo starfsfólkið sé betur í stakk búíð að greina vandann þar sem félagslegur grunnur barnanna sé ólíkur og gríðarlegar varnir fjölskyldna og foreldra séu áberandi ef leitað er eftir samstarfi í kringum viðkvæm mál. Fáeinir nefna að efla eigi umræðuna og fræðsluna í kennaranáminu meðan aðrir telja hana næga.

Varðandi fræðsluformið, erindi, fyrirlestra námskeið, vinnufundi og slíkt eru margar skoðanir á lofti en einn skólastjóri í dreifbýli sagði að erindi og fyrirlestrar skiluðu litlu og tilgreindi eina íslenska rannsókn máli sínu til stuðnings. Í þeirri rannsókn kom fram að einungis 5% af því sem menn heyra í fyrirlestrum eða hlusta á í erindum skili sér aftur inn í skólastarfið og verði þess vegna aldrei að verklagi. Hann vildi skipuleggja fræðsluna, innleiða hana og nýta eftirfylgdina til að styðja við breytt verklag. Annar minntist á að skólastjórnarnir þyrftu að vera vel að sér um ferlana og kynna þá fyrir starfsfólki þannig að allir væru vakandi. Bæklingar og blöðungar taldi einn að hefðu ekki mikið að segja sem fræðslumiðlun.

3.5 Úrræði

Sex skólastjórnar töldu að úrræði væru fyrir hendi í skólunum. Vandinn væri hins vegar að þekkja einkenni þess að barn búi við ofbeldi gegn móður. Sumir töldu úrræðin fremur fátækleg en flestir minntust á samvinnu við sálfræðing, félagsþjónustu og foreldra í þessu

sambandi. Nokkrir töluðu um að þeir gætu kallað eftir stuðningi sveitarfélagsins/félagsþjónustunnar og að hann væri veittur hindrunarlaust. Aðrir höfðu ekki lent í málum af þessu tagi en töluðu um tilkynningarskylduna ef á þyrfti að halda og að kennarar vísuðu málum inn á nemendaverndarráðsfundi þar sem ákvarðanir væru teknar um framhaldið. Í sumum skólum eru fagaðilar til staðar eins og hjúkrunarfræðingur, sálfræðingur eða námsráðgjafi en þetta á fyrst og fremst við um þéttbýlisskólana.

Einn talaði um að haldnir væru árgangafundir og þá væri farið yfir alla nafnalista í þeim árgangi og mál rædd ef þurfa þætti á þeim fundum. Í þessum skóla þar sem könnun á líðan nemenda er árviss viðburður er markmið að nemendum líði vel í skólanum og bekkjarandinn sé hliðhollur nemendum. Upplýsingar um vanlíðan nemanda á einhverju stigi, yngsta stigi, miðstigi og unglingastigi fara til allra kennara sem kenna viðkomandi barni. Skólastjórinn fer einnig yfir það með kennurum ef það eru einhver sérstök börn sem hann vill að fylgst sé sérstaklega með.

Það virðist vera mismunandi verklag í skólunum varðandi þau úrræði sem þar eru til staðar og munur er á þéttbýli og dreifbýli hvað varðar aðgengi að stoðteymum þegar mál af þessu tagi kemur upp í skólanum.

3.6 Tillögur til úrbóta

Efla beri umræðuna um ofbeldi gegn konum í skólasamfélaginu

Flestir skólastjórnanna telja að efla beri umræðu um ofbeldi gegn konum til muna innan skólasamfélagsins þar sem umræðan sé alltof lítil eins og er.

Stórefla fræðslu um einkenni ofbeldis gegn móður, nýtt verklag

Einnig þurfi að stórefla fræðsluna með sérstakri áherslu á að kennarar læri að þekkja einkennin sem koma fram hjá barni sem býr við ofbeldi gegn móður. Þeir vísa margir í námskeið og fræðslu sem *Blátt áfram* hefur komið með í skólana varðandi kynferðislegt

ofbeldi gegn börnum. Margir telja mikilvægt að fræðslan skili sér þannig til skólanna að verklag þróist um málaflokkinn.

Vakin sé athygli á tilkynningarskyldu og löggjöf um barnavernd

Mikilvægt að athygli sé vakin á tilkynningarskyldunni sem allir hafa sem starfa við skólann og löggjöf um barnavernd sérstaklega með tilliti til þess að opinberir starfsmenn geta ekki notið nafnleyndar sem er erfitt í litlum samfélögum. Skólastjórar tilkynna yfirleitt til félagsmálayfirvalda og barnaverndar til að hlífa kennurum við að vera í fylkingarbrjosti í slíkum málum. Styrkja þarf vitund samfélagsins alls á skyldum skólans við börnin.

Efla beri upplýsingaflæði frá félagsmálayfirvöldum til skólanna

Nokkrir skólastjórar telja að upplýsingaflæði frá félagsmálayfirvöldum til skólanna mætti vera betra þannig að skólarnir fái upplýsingar um hvar mál sem þeir hafa vísað sé statt og hver urðu lok málsins. Einum finnst málin velkjast um of í kerfinu og að inngríp séu of sjaldan notuð þegar fjölskyldur eiga sér langa sögu um vandamál.

Efla beri stoðþjónustuna þar sem hún að margra mati er ekki nægjanleg

Margir tekja að stoðþjónustan sé of fátækleg og geti verið markvissari, betri og öflugri.

Ráða eigi fleiri fagaðila að skólunum til að efla þjónustu við nemendur

Nokkrir skólastjórar kalla eftir fleiri fagaðilum inn í skólana til að efla þjónustu við nemendur og gera hana markvissari. Einn minnst á hin sérstöku tengsl sem félagsráðgjafinn hafi við barnaverndaryfirvöld og annar vill sjá félagsráðgjafa og þroskaþjálfara í öllum skólum. Rétt greining vandans í upphafi skipti miklu máli.

4 Starfsaðferðir og hugmyndir viðmælenda einstakra grunnskóla

4.1 Grundaskóli á Akranesi. Nemendur 594

Skólastjórinn minnst þess ekki að hafa fengið ábendingu um að barn búi við ofbeldi gegn móður. Hann tekur fram að í kjölfar heimsóknar *Blátt áfram* hafi krakkar komið og sagt frá því að eldri systkini hefðu slegið til þeirra. „*Og þá í raun og veru kemur það í minn s.s. í mitt hlutverk að tilkynna það til Barnaverndaryfirvalda*“. Fyrst og fremst sé tilkynningarskyldunni sinnt í svona málum ef og þegar það er metið svo að henni eigi að sinna.

Skólastjórinn tók fram að skólasálfræðingur væri í 80% starfi við skólann sem væri meira en aðrir skóla byggju yfirleitt við, skólahjúkrunarfræðingur í 60% starfi og námsráðgjafi í 50% starfi. Umsjónarkennararkerfið væri þannig í skólanum að umsjónarkennari kenndi nær allar námsgreinarnar þannig að nemendur ættu greiðan aðgang að honum. Ef nemandi tryði umsjónarkennara eða skólahjúkrunarfræðingi fyrir því að ofbeldi væri á heimilinu þá færi það frá umsjónarkennara til nemendaverndarráðs. Umsjónarkennarinn skrifaði bréf til ráðsins og léti jafnframt foreldra vita að málinu hefði verið vísað þangað. Samvinna er við félagsþjónustuna með því að fulltrúi hennar kemur á nemendaverndarráðsfundi einu sinni í mánuði.

Ef nemendur eru óeðlilega mikið fjarverandi vegna veikinda þá eru umsjónarkennarar beðnir að hafa samband við skólahjúkrunarfræðinginn eða skólasálfræðinginn sem þá hefur samband heim til að grennslast fyrir um ástæður fjarvistanna. Barninu eru boðin viðtöl við sálfræðinginn á skólatíma og eftir skóla.

Ef í ljós kemur að foreldrar yngri barna eru ekki nógu vel í stakk búnir til að aðstoða börnin t.d. með heimanámið þá finnur skólinn einhvern sem gerir verkefnið með barninu.

Varðandi samvinnu ýmissa aðila þá nefndi skólastjórinn fyrirbæri á Akranesi sem kallast *Brúin*. Félagþjónustan, lögreglan, grunnskólarnir og Fjölbrautarskólinn og fulltrúi frá forvarnarsviði funda reglulega um mál eins og busaball, átök milli unglinga svo eitthvað sé nefnt. Vettvangurinn fyrir slíka umræðu er samvinna þessara aðila.

Aðspurður um hugmyndir um fræðslu til kennara gat skólastjórinn þess að umræða eins og *Blátt áfram* viðhafði í skólanum, þar sem börnunum var gerð grein fyrir rétti sínum og kennararnir ræddu við börnin í sínum bekkjum samkvæmt leiðarljósum frá *Blátt áfram*, hefði skilað árangri í þá átt að börnin viðurkenndu t.d. ofbeldi af hálfu eldri systkina sem væru að passa þau. Enn um fræðsluna sagði skólastjórinn: „*Sko ég er ekki viss um að t.d. meiri fræðsla í grunnmenntun kennara myndi skila okkur meiri árangri. Ég held að við eigum að nota nánast hvert einasta tækifæri sem gefst, hvort sem það gerist í okkar skóla eða öðrum skóla annars staðar, til að taka umræðuna upp*“.

Rætt var við Hrönn Ríkarðsdóttur, skólastjóra.

4.2 Grunnskóli Siglufjarðar. Nemendur 170

Skólastjórinn minnst þess ekki að hafa fengið vitneskju um ofbeldi gegn móður frá öðrum eins og t.d. foreldrum. Ef slíkt kæmi upp þá er það kennarinn sem verður fyrstur var við það að hans mati og þá tekur vinnuferli við þ.e.a.s. skólahjúkrunarfræðingur kemur inn í myndina og eða félagsþjónusta ef um barnaverndarmál er að ræða. Skólahjúkrunarfræðingur er við skólann í hálfu starfi og veitir börnunum oft meiri stuðning en umsjónarkennari getur veitt þegar erfiðleikar steðja að.

Nemendaverndaráðið er virkt og þangað er málum vísað til umfjöllunar og þar á sæti fulltrúi félagsþjónustunnar auk hins hefðbundna kjarna ráðsins. Fundað er einu sinni í mánuði. Sálfræðingurinn er sá eini sem býr utan Siglufjarðar en hann býr á Ólafsfirði. Síðastliðinn vetur hamlaði veður reglubundnum mætingum hans en með Héðinsfjarðargöngum breytist það. Samvinna milli skólahjúkrunarfræðings og sálfræðings er góð og til þeirra leita kennarar eftir stuðningi auk skólastjórnenda.

Skólastjóri tilkynnir mál sem þarf að tilkynna þar sem samfélagið er lítið og nándin mikil þá hentar það best, en öllum er ljóst að þeir hafa tilkynningarskyldu ef barnaverndarmál koma upp. Hann segir vitneskju um gang máls hjá félagsmálayfirvöldum ekki koma til þeirra og vildi gjarnan í vissum tilfellum fá frekari upplýsingar.

Að læra að þekkja einkennin sem börn bera sem búa við ofbeldi gegn móður er mikilvægt og þar þarf að auka fræðsluna til muna. Greiningarþáttinn þarf að stórefla og þá vitnar skólastjórinn til heimsóknar *Blátt áfram* varðandi umfjöllun um kynferðislegt ofbeldi og taldi þann þátt hafa verið af hinu góða. Símenntunaráætlun er í gangi í skólanum og þá er kallað eftir fræðslu um ýmislegt eins og kynferðislegt ofbeldi, skyndihjálp og hegðunarvanda til að nefna eitthvað.

„Félagslegi grunnurinn hjá börnunum er náttúrlega mjög mismunandi og við finnum fyrir gríðarlegaum vörnum hjá foreldrum og fjölskyldum og leitum oft samstarfs við foreldra og fjölskyldur þegar við áttum okkur ekki á því hvað er að og mætum þá vörnum“.

Skólastjóranum finnast úrræðin sem skólinn hefur til að bregðast við í málum sem þessum frekar fátækleg og spurð hvernig efla megi þau er svarið: *„Ekki annað en það að efla þennan félagsþjónustuþátt mér finnst það alveg númer eitt. Auðvitað þurfum við kennarar og starfsfólk skólans að fræðast og þekkja einkenni og geta vísað fólki svo eigum við bara að vera nokkuð örugg um það að þegar mál barna og fjölskyldu þeirra eru komin í farveg að þeim sé sinnt en málin eru stundum bara mjög flókin og ég veit að fólki hefur verið boðin aðstoð þ.e.s. fjölskyldum en hún hefur ekki verið þegin. Það er ekkert að hjá mér“.*

Rætt var við Jónínu Magnúsdóttur skólastjóra.

4.3 Hallormsstaðaskóli. Nemendur 51

Skólastjórinn vildi taka það sérstaklega fram að þann tíma sem hann hefði verið við skólann eða í 4 ár hefði ofbeldi gegn móður barns aldrei komið upp í skólanum. Líklegast þætti honum að sá kennari sem væri í mestum tengslum við barnið fengi vitneskjuna fyrstur. Hann minntist á að við skólann væri tveggja kennara kerfi þannig að einn kennari bæri aldrei ábyrgð á námshópi heldur alltaf tveir. Hann taldi það af hinu góða því nemendum líkaði misvel við kennara og kennarar nytu stuðnings hver af öðrum. Stefna skólans er að allir beri ábyrgð á öllum og fylgist þar af leiðandi vel með náunganum. Gæslan fylgist með nemendum, konurnar í matsalnum og skólaliðarnir ekki síður en aðrir við skólann. *„Allir á vaktinni alltaf“.*

Varðandi stoðkerfi þá er námsráðgjafi í innan við 10% starfi við skólann og vinnur fyrst og fremst með eldri nemendum. Skólahjúkrunarfræðingur vinnur frekar stopult við skólann en samstarf við félagsþjónustu og fræðslufirvöld er gott og aðgengi að skólafélagsráðgjafa á Egilsstöðum er fyrir hendi þannig að ef mál af þessu tagi kæmi upp í skólanum þá yrði brugðist fljótt og vel við því á þeim vígstöðvum. Sálfræðingur frá Skólaþjónustu Austurlands myndi koma að svona máli og fjallað væri um það í nemendaverndarráði á fyrri stigum og einnig getur skólinn kallað til prest.

Ferlið væri á þann hátt að upplýsingar kæmu frá kennara til skólastjóra eða öfugt og þá færi málið fyrir nemendaverndarráð og þaðan til félagsþjónustu eða barnaverndar. Tilkynningarskyldan er mjög ljós í skólanum.

Vel er fylgst með líðan barns ef mál þess eru til umfjöllunar og áhersla lögð á tengslin við barnið og haft er samráð við sálfræðinginn um einkenni og viðmót.

Skólastjórinn taldi að aðrar fagstéttir þyrftu að taka mál af þessu tagi þar sem hvorki skólastjórar né kennarar væru sérmenntaðir til þess. Foreldrasamskipti hefði hann oft hugsað um þegar og ef svona kæmi upp. *„Ja, það verður náttúrulega, það er hlutur sem ég hef oft á tíðum velt fyrir mér. Hvernig ætti að fara með það, hvort að...mig brestur hreinlega þekkingu til að..ég myndi telja sko að sérmenntaðir, sérmenntað fólk í félagsráðgjöf..., ...þetta er ekki sérslag okkar kennara“.*

Hann segir að reynslumikill kennari sinni nemendaviðtölum við skólann með reglubundnum hætti frá 5 – 10 bekk, tvær til þrjár kennslustundir á viku. Samvinna sé milli hennar og skólastjóra. Hún er tengd félagsmálafirvöldum, er þar einn dag í viku að hluta til. Góð sálfræðiþjónusta er nauðsynleg og yfirleitt góð stoðþjónusta við skólana að hans mati.

Aukin þekking er nauðsynleg í formi fræðslu á starfsmannafundum, námskeiðshald en ekki blöðungar né bæklingar séu fræðsla sem henti um svona málefni. *„Og síðan held ég, síðan náttúrulega líka er geysilegt atriði að, að skólarnir sko temji sér það að, eða setji sér það viðhorf að...verkefni skólans sé ekki bara að fræða. Það ríkti yfir mjög þegar*

formaður skólastjórafélagsins, fyrir fáeinum árum, lýsti yfir því alveg blákalt að sko uppeldi kæmi skólunum bara ekkert við. Að skólinn væri eingöngu fræðslustofnun. Ég held því fram eftir hér um bil 40 ár í starfi við skóla, byrjaði '71, þá var það mín óbifanleg skoðun að...hvað eigum við að segja, að uppeldis-og ummönnurhlutverkið sé...sé ekki síst vinna inn í skólunum heldur en sjálf hérna, sjálf námskráin, sjálf fræðslan“.

Rætt var við Pétur Þorsteinsson skólastjóra

4.4 Háteigsskóli í Reykjavík. Nemendur 380

Skólastjórinn tók fram að félagsráðgjafi starfaði við skólann í hálfu starfi og að upp hafi einmitt komið mál um ofbeldi gegn móður á þann hátt að barnið snéri sér beint til félagsráðgjafans með málið og það var svo tilkynnt í beinu framhaldi til Barnaverndar.

Félagsráðgjafinn kynnir verkefnið sitt fyrir öllum nemendum eins og skólahjúkrunarfræðingurinn svo nemendur vita vel hvert þeir eiga að leita með sín mál. Annar tekur á sálinni en hinn á líkamanum, yfirleitt. Reglubundin viðtöl eru veitt hjá félagsráðgjafa ef þurfa þykir. Sálfræðingur er í 25% starfshlutfalli við skólann. Aðgengi er að sálfræðingi hjá heilsugæslu þegar um meðferðarviðtöl er að ræða. Spurður hvort námsráðgjafi starfi við skólann er svarið: „*Nei, félagsráðgjafinn sinnir þeirri námsráðgjöf sem við teljum þurfa. En í rauninni teljum við, eða tel ég að það sé meiri þörf í grunnskólum fyrir félagsráðgjafa heldur en námsráðgjafa“.* Að mati skólastjórans virðist sem námsráðgjafar væru að sinna störfum félagsráðgjafa oft á tíðum. Kennarar leita ráða hjá þeim fagaðilum sem starfa við skólann.

Málum er einnig vísað til nemendaverndarráðs þar sem þessir aðilar sitja ásamt skólastjóra og sérkennara skólans og síðan er þar fulltrúi frá Þjónustumiðstöð Miðborgar- og Hlíða. Ráðið fundar hálfsmánaðarlega. Mál eru ekki látin bíða fundar hjá ráðinu ef um tilkynningarskyldu er að ræða, þá er haft beint samband við Barnavernd.

Tengsl við Barnavernd eru eiginlega á annan veginn. Skólinn er hvattur til að tilkynna um mál og Barnavernd leitar eftir upplýsingum frá skólanum en sendir ekki upplýsingar tilbaka vegna þess trúnaðar sem starfsmenn þar eru bundnir. Þetta segir skólastjórinn að

geti verið bagalegt sérlega ef skólinn veit t.d. ekki að máli lauk fyrir mörgum mánuðum. Stundum hefur félagsráðgjafinn samband við Barnaverndina til að fylgjast með, þar er trúnaðarsamband á milli. Skólastjóranum finnst að þarna þurfi að laga ferlið.

„Líðankönnun“ er framkvæmd í skólanum alltaf á miðvikudegi í október á sama tíma og svo hefur verið í 10 ár. Könnunin er sex spurningar sem lagðar eru fyrir á ákveðinn hátt og ýmsar niðurstöður eru bornar saman milli ára, kynja og bekkja. Brugðist yrði við ef breyting yrði veruleg á milli ára. Markmiðið er að fylgjast með líðan nemenda í skólanum og tryggja að þeir hafi farveg til að tjá sig enda eru þeir vel kunnugir könnuninni frá fyrri árum. Þetta er nokkurs konar öryggisventill. Ef vart verður vanlíðunar hjá nemanda þá er umsjónarkennari beðinn að ræða við barnið til að skoða málið betur. Einnig er tiltæk svokölluð tengslakönnun ef vísbendingar eru um vanlíðan í tilteknum árgangi. Skólastjóri sýnir kennurum myndbönd af því hvernig best sé að tala við nemendur. Skólastjóri heldur reglulega fundi með kennurum um einstök tilfelli og farið er yfir nafnalista nemenda á haustin með kennurum svo allir séu á varðbergi og hafi upplýsingar.

Ef ber á afbrigðilegri hegðun nemanda þá fær skólastjóri tilkynningu um það, hefur svo samband við umsjónarkennara til upplýsingaöflunar og þá er þetta skráð í trúnaðarbók skólastjóra ef ástæða þykir til. Öryggi nemenda er í fyrirrúmi. Skólastjórinn segist ekki geta rekið skólann nema hafa svona tæki eins og „líðankönnunina“ sér til fulltingis.

Varðandi fræðslu telur skólastjórinn að stuttir hnitmiðaðir fyrirlestrar séu af hinu góða sem falla að dagskrá skólans eru t.d. 40 mínútur. Í því sambandi minntist hann á fyrirlestur *Blátt áfram* sem haldinn var í skólanum og heppnaðist vel. Hann tekur fram að hann hafi í raun ekki orðið var við ofbeldi gegn mæðrum nema í þessu eina tilfelli þar sem barnið snéri sér beint til félagsráðgjafans.

Rætt var við Ásgeir Beinteinsson skólastjóra.

4.5 Hjallaskóli í Kópavogi. Nemendur 380

Skólastjórinn sagðist ekki minnst máls af því tagi að ofbeldi gegn móður hefði komið upp í skólanum meðan hann hefði verið þar. „Ég verð að viðurkenna að maður er ekki nógu meðvitaður um hversu mikið algengið er, hversu algengt þetta er“. Hann taldi víst að brugðist yrði við því á þann hátt að samband yrði haft við félagsþjónustuna en ekki beðið eftir nemendaverndarráðsfundi sem væri þó hin hefðbunda leið sem farin væri til að ræða mál einstakra nemenda. Nemendaverndarráð fundar hálfsmánaðarlega. Í ráðinu sitja skólastjóri, hjúkrunarfræðingur, námsráðgjafi, deildarstjóri sérkennslu og sálfræðingur. Barnið væri alltaf látið njóta vafans varðandi tilkynningar til yfirvalda og skólastjóri sinnir tilkynningarskyldunni.

Fram kom að nemendur hafa greiðan aðgang að námsráðgjafa skólans og hjúkrunarfræðingi eins og millistjórnendum þegar þeir vilja ræða mál sem hvíla á þeim. Kennarar leita eftir handleiðslu og ráðgjöf frá stjórnendum, styðja hverjir aðra. Sálfræðingur er í 20% starfi við skólann og hjúkrunarfræðingur starfar þar eins og námsráðgjafi. Hann taldi skólann vel mannaðan til að fást við mál af þessu tagi og úrræðin væru fyrir hendi. Verklagsreglur væru skýrar og öllum kunnugar og samvinna við félagsmálafyrirvöld góð. Fundað er einu sinni á ári með þeim.

Hann undirstrikar mikilvægi umsjónarkennara í málum af þessu tagi eins og í öðrum málum sem tengjast nemendum og bendir á að yfirleitt sé þar trúnaðarsamband á milli kennarar og nemanda. Kennarar sinni nemendum vel og verndi þá eins og kostur er. Þeir leiti ráðgjafar hjá hjúkrunarfræðingi og námsráðgjafa, sérstaklega námsráðgjafa þegar mál sem líkjast ofbeldi gegn móður koma upp í skólanum. Mál fari hins vegar ekki beint til sálfræðings því vísun verður að koma til og samþykkir foreldra þarf til þess að málinu sé vísað þangað.

Vaðandi fræðslu og aukna þekkingu á ofbeldi gegn konum þá taldi skólastjórinn aukna umræðu mikilvæga eins og fræðslu. Hann minntist á að grasrótarsamtök eins og *Blátt áfram* og *Stígamót* væru hugsanlega vel til þess fallin að koma með fræðslu um ofbeldi gegn konum inn í skólana, því þar væri gríðarleg þekking á málaflokknum. Hann taldi

mikilvægt að starfsmenn skólans lærðu að þekkja einkenni sem birtust hjá barni sem byggði við ofbeldi gegn móður á heimili. „Við mættum sjálfsagt vera duglegri að leita eftir slíkri fræðslu sko en við reynum að styðja við okkar starfsmenn“...., en eins og ég sagði áðan eru kennarar mjög vakandi yfir sko velferð barnanna og öllu því sem að þeim, börnunum....en eins og réttilega er komið inná þá er þetta nátengt og staðan á heimilinu ef barnið er beitt ofbeldi af hálfu föður að þá er eflaust í mörgum tilfellum sem það er andlegt eða líkamlegt ofbeldi gagnvart fleirum á heimilinu og þá móðurinni líka án þess að það sé sá hluti sem kemur fyrst inn á borð til okkar. Ég man ekki eftir neinu slíku tilfelli“.

Rætt var við Friðþjóf H. Karlsson skólastjóra

4.6 Hrafnagilsskóli í Eyjafirði. Nemendur 200

Skólastjórinn tók strax dæmi af máli sem upp hafði komið s.l. vetur í skólanum, móðir hafði verið beitt ofbeldi af hálfu sonar á unglingsaldri. Málið var strax tilkynnt til Barnaverndar án tafar. „Ef það er eiginmaður, sambýlismaður eða annar sem á í hlut þá er það frekar tilviljun að við fréttum af því“. Þegar og ef grunur um ofbeldi gegn móður berst starfsfólki til eyrna þá er ákveðið verklag í gangi og þá er hjúkrunarfræðingur eða námsráðgjafi fenginn til að ræða við barnið sem í hlut á því reynslan sýni að barninu létti mjög þegar það veit að aðrir vita. Allir starfsmenn grunnskólans eru þagnarskyldir gagnvart börnunum og eru reglulega áminntir um það, með skylduumfjöllun. Hann vakti athygli á öryggisneti skólans sem byggir á því að fleiri en áður nefndir starfsmenn séu settir inn í mál sem eru alvarleg eins og ritari, yfirmaður skólaliða og bókavörður upp að vissu marki.

Nemendaverndarráð er skipað á hefðbundinn hátt en auk þess situr þar fastur fulltrúi félagsþjónustunnar, sérfræðiþjónustunnar. Fljótt er gripið inn í mál ef þurfa þykir. „Þetta er kannski nokkuð einfalt hérna vegna þess að það hefur skapast það vinnulag að við skólastjórnirir tökum eiginlega öll þessi mál inn á okkar borð. Við látum t.d. ekki alfarið frá okkur mál í hendur námsráðgjafa, hjúkrunarfræðings eða kennara“. Skólastjórinn tilkynnir mál sem þarf að tilkynna til Barnaverndar svo kennarar þurfi ekki að vera í

fylkingarbrjósti hvað það varðar. Starfsmenn hafa vakandi auga með viðkomandi barni meðan mál barnsins er í vinnslu og gæta að líðan þess. Kennarar leita ráða hjá stjórnendum, hjúkrunarfræðingi og námsráðgjafa meira en að þetta sé á hinn veginn. Skólinn er með fastan samning við Akureyrarbæ, fjölskyldudeildina. Hann er einnig í tengslum við fjölskylduráðgjafa sem starfar sjálfstætt og reynist notadrjúgur fyrir skólann og nemendur hans. Tvisvar á ári er farið yfir skráningu hjá hjúkrunarfræðingi en hún vegur og metur málin sjálf þar sem hún er bundin meiri trúnaði sem heilbrigðisstarfsmaður en aðrir í skólanum.

Varðandi fræðsluna kemur eftirfarandi fram: „*Það er í sjálfu sér einfalt, það er fræðsla sem byggir á því að við aukum færni okkar í að greina þ.e.s. ekki bara fræðsla og ekkert meira heldur þurfum við færniþáttinn, endurtekninguna, endurgjöfina frá þeim sem eru að fræða þannig að við fáum að reyna þetta sjálf í framkvæmd*“. Hann minntist á námskeið sem *Blátt áfram* hefði verið með og taldi að slíkt væri af hinu góða. Hann saknar þess að hafa ekki tölulegar staðreyndir um útbreiðslu ofbeldis af þessu tagi og telur slæmt að vita ekki hve algengt þetta er. Hann telur að erindi og fyrirlestrar skili takmörkuðu til skólans þannig að af því mótist verklag og vísar í íslenska rannsókn og erlendar sem sýni að einungis 5% af efni sem sett er fram á þennan hátt skilar sér inn í skólana.

Rætt var við Karl Frímannsson skólastjóra.

4.7 Hvolsskóli, Hvolsvelli. Nemendur 233

Skólastjórinn sagðist sjálfur hafa orðið var við einmitt svona ofbeldi, frammi á gangi skólans að morgni enda segist hann vera mikið á göngum skólans. „*Ég varð var við það og þetta tiltekna atvik gerðist s.l. haust að ég er frammi á gangi og krakkarnir eru að koma og það gengur allt vel síðan kemur...þegar allt er tæmt og byrjað er að kenna þá kemur einn drengur og ég segi við hann, þú hefur ekki vaknað nógu snemma, einhvern veginn svona segi ég við hann. Jú. En pabbi er alltaf að lemja mömmu og ég læsti mig inni í herbergi*“. Í svona sterku tilviki sem þessu snéri skólastjórinn sér beint til

sálfræðingsins og félagsráðgjafa hjá félagsþjónustunni til þess að ráðfæra sig um framhaldið

Hann segir að allt sem snúi að nemendum sé rætt í nemendaverndarráði en í því sitja skólastjóri, fulltrúi félagsþjónustunnar, heilsugæslunnar og sérkennslufulltrúi sem sé jafnframt sá sem sér um stuðningsbrautina við skólann. Fram kemur að þeir sem eru skráðir á stuðningsbrautina eru sérkennslunemendur en aðrir eru einnig tengdir henni þó þeir njóti ekki sérkennslu ef mál þeirra eru þess eðlis að þeir þurfi sérþjónustu. Tilkynningarskyldan er mjög virk og skólastjóri sinnir henni þar sem samfélagið er lítið og allir nánir. *„Já við erum alveg með það á hreinu hérna og það er mjög hart gegnið eftir því af okkur sem eru hérna í stjórnun og við áminnum fólk um það margsinnis á vetri þessa lagalegu skyldu sem á þeim hvílir eða öllu heldur samfélaginu hvað þá heldur uppeldisstéttum“.*

Mál sem fer til Barnaverndar og er sett í rannsóknarfarveg skilar sér aftur inn til skólastjóra frá ríkissaksóknara sem álit eða úrskurður þess síðarnefnda og það eru lok þess máls. Minniháttarmál fara til sálfræðings félagsþjónustunnar eða heilsugæslunnar og þaðan fær skólastjórinn niðurstöður frá þessum aðilum. Sumt er afgreitt í nemendaverndarráði þannig að því lýkur þar.

Hjúkrunarfræðingur starfar ekki við skólann og enginn námsráðgjafi. *„Nei, við höfum nú ekki gert mikið af því að reyna að fá námsráðgjafa heldur leggjum við mikla áherslu á að þetta fari í gegnum umsjónarkennara, kennara og umsjónarkennara stuðningsbrautar sem er undantekningarlítið sérkennari nema núna síðastliðið haust þá tókst mér að ráða í það sálfræðimenntaðann mann“.*

Ráðgjafar leita kennarar hjá umsjónarkennara stuðningsbrautar, skólastjóra eða deildarstjórum þegar alvarleg mál koma upp.

Varðandi fræðslu þá taldi skólastjórinn mjög mikilvægt að allir væru vel upplýstir um þann farveg sem löggjafinn setur í barnaverndarmálum og hvernig tilkynningarskyldan er skilgreind og hverjir eigi að sinna henni. Hann segir erfitt í litlu samfélagi að komast hjá því að menn fái á sig stimpil ef grunur kemur upp t.d. varðandi kynferðislegt ofbeldi.

Hann telur mikilvægt að fólk átti sig á að eðlilegur málarekstur sé tilkynning til Barnaverndar og að starfsfólk sé aðeins að sinna skyldum sínum en ekki að dæma fólk. Hann telur að með því að fólk í samfélaginu sé vel upplýst um þetta væri það óneitanlega stuðningur ekki bara við grunnskólann heldur allt samfélagið.

Hann telur nægileg úrræði til staðar í sínum skóla til að fást við mál sem tengjast barni sem býr við ofbeldi gegn móður. Hann getur sérstaklega um tilsjónarmenn sem séu í hans skóla og hlutverk þeirra þegar barn þarf stuðning umfram það sem venja er að veita. Tilsjónarmenn hitta barnið reglulega og geta komið úr ýmsum hópum starfsmanna.

Rætt var við Unnar Þór Bøðvarsson skólastjóra.

4.8 Ingunnarskóli í Reykjavík. Nemendur 450

Skólstjórinn segist ekki hafa orðið mikið var við þetta meðan hún hefur starfað innan grunnskólans. „Ég er nú búin að vera dálítið lengi í sambærilegu starfi þó ég hafi ekki verið lengi hér þá man ég ekki til þess að það hafi komið inn á mitt borð akkurat þetta“. Ef hins vegar einhver í skólanum verður var við að barn búi við ofbeldi gegn móður þá sé farvegurinn oft þannig að menn ráðgisti við skólastjórann, deildarstjóra sérkennslu eða námsráðgjafa og ef tilkynna þarf mál til Barnaverndar þá er það gert hiklaust. Önnur mál eru rædd í nemendaverndarráði sem fundar þrisvar í mánuði og þar sitja skólastjóri, aðstoðarskólastjóri, deildarstjóri sérkennslu, sálfræðingur, skólahjúkrunarfræðingur og unglingaráðgjafi frá Þjónustumiðstöð Árbæjar –og Grafarholts. Skólinn tilkynnir mál til Barnaverndar með því að senda bréf og einnig með því að hringja. Tvisvar á ári er fundur með fulltrúum Barnaverndar sem þá koma í skólann. Fyrir slíkan fund hefur skólinn sent nafnalista til að fá vitnesku um hvar málin eru stödd. Upplýsingar fær skólinn ekki ef um er að ræða kynferðilegt ofbeldi heldur einungis upplýsingar um að málið sé í farvegi.

Ráðleggingar gefur skólasálfræðingurinn hjá Þjónustumiðstöðinni í erfiðum málum og samskipti við miðstöðina eru góð þó nokkuð beri á að málin séu þung í vöfum ef sama fjölskyldan hefur verið í erfiðleikum ár eftir ár án inngríps. Ekki sé alltaf augljóst að hlutirnir séu að lagast hjá henni.

Kennarar sýna barni sem á erfitt alúð og umhyggju og huga að velferð barnsins. Skólinn hefur boðið börnum í vissum tilvikum uppá sjálfsstyrkingarnámskeið sem Þjónustumiðstöðin greiðir fyrir barnið.

Varðandi hlutverk einstakra fagaðila skólans og hvort börn leituðu til þeirra með mál af þessu tagi var svarið: „Ég held að börn sem búa við þetta og þau eru ekki sýnileg og auðvitað eru þessi börn hérna hjá okkur, ég held að þau haldi þessu sem leyndarmáli að þau ræði ekki þessi mál við þessa trúnaðaraðila“.

Um fræðsluna sagði skólastjórinn að sér fyndist mikil þörf fyrir umræðu í skólakerfinu því hún væri ekki mikil og einnig væri mikilvægt að kennarar lærðu að þekkja einkennin sem börnin bera sem búa við heimilisofbeldi. *Blátt áfram* hafði verið með námskeið í skólanum sem heppnaðist mjög vel að mati skólastjórans um kynferðislegt ofbeldi og ofbeldi gagnvart konum m.a. í formi leikrits sem náði vel tilgangi sínum og var unnið faglega að mati hans. „Ég held að þetta sé bara fyrst og fremst að læra að þekkja einkennin...ég held að við höfum kannski alveg úrræðin en það er kannski þessi fræðsla að fólk þekki einkennin þannig að það þekki leiðirnar þannig held ég að stöðurræðin séu alveg fyrir hendi, alla vega hérna hjá Reykjavíkurborg en eflaust er þetta mjög mismunandi eftir aðstæðum grunnskólanna“.

Rætt var við Guðlaugu Erlu Gunnarsdóttur skólastjóra.

4.9 Nesskóli í Neskaupsstað. Nemendur 213

Umsjónarkennari verður að mati skólastjóra fyrstur var við ef barni líður illa eða eitthvað er óeðlilegt í fari þess. Hann gat um að skólinn hefði verið að taka þátt í Olweusaráætlun og þar af leiddi að athygli kennara og starfsfólks á vanlíðan barnanna væri skörp. Ef mál sem varða ofbeldi gagnvart móður kemur upp þá er það strax tilkynnt til félagsmálayfirvalda en ekki látið bíða afgreiðslu nemendaverndarráðs. Áhersla er lögð á að bregðast hratt og vel við. Kennarar leita ráðgjafar skólastjóra í vafamálum og nemendaverndarráð er vettvangur þar sem yfirleitt er fjallað um málefni einstakra nemenda og kennarar vísa málum þangað. Í ráðinu eru skólastjóri, aðstoðarskólastjóri, hjúkrunarfræðingur, námsráðgjafi og deildarstjóri sérkennslu. Ráðið fundar

hálfsmánaðarlega. Fundina heimsækir fulltrúi félagsmálayfirvalda til að kynna sig og starfsemina sem hann er fulltrúi fyrir.

Börnin geta snúið sér til námsráðgjafa sem er í skólanum alla daga og til hjúkrunarfræðings sem sinnir meira líkamlegum þörfum barnanna en starfar bara einn dag í viku við skólann. Samvinna við félagsmálayfirvöld er góð og skólinn sækist eftir því að fá upplýsingar um í hvaða farveg mál hafa farið en yfirvöld eru bundin trúnaði við sína skjólstæðinga og þá eru upplýsingar takmarkaðar en skólastjórinn leggur áherslu á að á honum hvíli skylda að vita hvort barn verði áfram í skólanum eða ekki og hvenær það komi þá tilbaka eða hvað varð um barnið.

Ef barn byggi við ofbeldi gegn móður þá væri fylgst vel með því og þeir sem væru í gæslu á leikvelli yrðu látnir vita auk umsjónarkennara. Allir starfsmenn vinna samkvæmt trúnaði við barnið. Barnið á að hafa öryggistilfinningu í skólanum. Sálfræðiþjónusta kemur frá Skólaskrifstofu Austurlands.

Varðandi fræðsluna þá telur skólastjórinn kennara vel í stakk búna til að greina einkenni ofbeldis sem birtist hjá barni sem býr við það. „Það þekkir enginn börnin eins vel eins og umsjónarkennarinn“. Hann vill þó taka fram að fræðsla um hvernig ræða eigi við foreldra sé nauðsynleg. Fyrirlestrar kæmu vel til greina en fyrst og fremst er mikils virði að menn tali hreint út um málin, ekki sé farið í kringum hlutina. Úrræðin telur hann vera til staðar. Málum sé skilað til félagsmálayfirvalda og börnin hafi aðila í skólanum sem þau geti talað við og í skólanum sé batterí sem geti tekið við svona málum, ef þau fara ekki beint til félagsmálayfirvalda. Fjölskylduráðgjöf telur hann að félagsþjónustan gæti útvegað ef svo bæri undir.

Rætt var við Marías Ben. Kristjánsson skólastjóra

4.10 Snælandsskóli í Kópavogi. Nemendur 436

Aðspurður um hvernig einstakir starfsmenn skólans verði varir við ef barn bý við ofbeldi geng mæðrum sagðist skólastjórinn sem betur fer ekki verða mikið var við það og hann taldi þetta hreint ekki algengt í sínu skólahverfi. Aðeins hefðu vaknað grunsemdir um vandamál á heimili en ekki komið til staðfestingar á ofbeldi. Kæmi hins vegar til þess þá myndi skólastjóri tilkynna Félagsþjónustunni um málið eins og í örðum svipuðum málum og þeir tilkynna til Barnaverndar.

Nemendaverndarráð er vettvangur umræðu um málefni einstakra nemenda og þar sitja skólastjóri, hjúkrunarfræðingur, námsráðgjafi, sálfræðingur og fagstjóri sérkennslu og þar er fundað vikulega. Umsjónarkennari spjallar fyrstur við barn ef grunur um vanlíðan vaknar þá námsráðgjafi eða hjúkrunarfræðingur og þaðan er málinu vísað til skólastjóra sem tilkynnir til félagsþjónustu ef málið fellur undir tilkynningarskylduna. Fylgst er með barninu í reglulegum viðtölum við námsráðgjafa. Ef barni er vísað til sálfræðings þá þarf samþykkir foreldra fyrir því, skólastjóri kynnir það bæði munnlega og skriflega fyrir foreldrum. Í viðtölum við foreldra eru yfirleitt tveir fulltrúar skólans viðstaddir, umsjónarkennari og námsráðgjafi.

Samstarf er við félagsmálayfirvöld og reynt er að fylgjast með gangi mála þar en er oft erfitt þar sem yfirvöld eru bundin af lögum um trúnað við skjólstæðinga sína og hafa útskýrt það fyrir fulltrúum skólans á starfsmannafundi. „Þarna finnst mér algjörlega vanta að við fáum svo aldrei að vita“.

Kennarar leita ráða hjá hjúkrunarfræðingi, námsráðgjafa og sálfræðingi ef með þarf og öfugt. Mest leita umsjónarkennarar eftir ráðgjöf.

Varðandi fræðslu þá telur skólastjórinn alltaf þörf á að efla þekkingu fólks t.d. með fyrirlestrum eins og þeim sem Guðrún Jónsdóttir frá *Stígamótum* kom með til starfsmanna. „Við erum akkúrat núna að þanta fyrirlestur sem verður í ágúst um þunglyndi og þunglyndiseinkenni...mér finnst alltaf vera svona meiri og meiri áhugi fyrir því að fá svona aukna þekkingu á þessum einkennum vanlíðunar eftir því sem börnin eru

meira hjá okkur“. Sjálfstyrking í starfi er námskeið sem skólinn hyggst leitast eftir að fá. Skólstjórinn tekur fram að námsráðgjöfum og hjúkrunarfræðingum standi oft til boða námskeið af ýmsu tagi en hann vill að allir starfsmenn eigi kost á slíku.

Um úrræðin sagði skólstjórinn: *„Grunnskólinn hefur náttúrliga ekki sérfræðinga á þessu sviði. Ég er að tala sérstaklega um félagsráðgjafa og fleiri sálfræðinga eða meiri ráðgjöf á þeim vettvangi. Ég held að venjulegir kennarar hafi ekki endilega þekkingu til að takast á við þetta þeir eru fyrst og fremst með þessa fagþekkingu í kennslunni en ekki að takast á við svona andlega vanlíðan og persónuleg vandamál nema að litlu leyti og er mjög einstaklingsbundið hvernig það gengur þannig að ég vildi sjá félagsráðgjafa í öllum skólum, þroskaþjálfara í öllum skólum vegna þá atferlismeðferðar sem er þá ekki beint kennaranna fag“.*

Rætt var við Hönnu S. Hjartardóttur skólustjóra.

5. Niðurstöður

5.1 Vitneskja skólastjóra um ofbeldi gegn mæðrum nemenda er lítil

Aðeins þrír af tíu skólastjórum höfðu upplýsingar um ofbeldi gegn mæðrum í gegnum nemendur eða fengið vitneskju um það og þá aðeins eitt tilvik hver. Návígi skólastjóra við nemendur er mismikið. Nokkrir segjast ekki vita neitt um algengi ofbeldis gegn konum og kalla eftir tölulegum upplýsingum um það.

Mikilvægt er að upplýsa skólastjóra og uppeldisstéttir um tíðni ofbeldis gegn konum í samfélaginu.

5.2 Skólastjórar tilkynna til Barnaverndar/félagsþjónustu

Skólastjórar tilkynna ofbeldi gegn börnum til Barnaverndar eða félagsþjónustu. Í dreifbýlinu finnst þeim mikilvægt að kennari sé ekki í fylkingarbrjósti vegna smæðar samfélagsins og nándarinnar. Þeim finnst mikilvægt að öllum sé ljós sú tilkynningarskylda sem starfsmenn skólans hafa gagnvart Barnaverndinni og áminna starfsfólk sitt yfirleitt reglulega um það og þagnarheitin sem þeir eru bundir gagnvart því sem þeir verða áskynja í tengslum við nemendur.

Aðstæður eru ólíkar í þéttbýli og dreifbýli varðandi viðkvæm mál fjölskyldna.

5.3 Hlutverk skólans er óljóst

Sumir skólastjórar telja fræðsluhlutverk skólans vera meginhlutverk hans meðan aðrir telja uppeldishlutverkið mjög mikilvægt og fráleitt að skólinn víkji sér undan því þar sem börnin eyði meiri tíma í skólanum en nokkru sinni fyrr. Sumir telja að skólinn eigi að sinna hvoru tveggja.

Nauðsynlegt er að halda uppi markvissri umræðu um hlutverk skólans í nútímanum.

5.4 Hlutverk einstakra starfsmanna er óljóst

Margir af skólastjórunum töldu að barn myndi segja umsjónarkennarar frá því ef það byggi við ofbeldi gegn móður meðan aðrir töldu að barnið myndi halda því leyndu fyrir starfsmönnum skólans. Allir minntust á nemendaverndarráð þegar vandamál barna bæri á góma og að þar væri fjallað um málefni einstakra nemenda. Hlutverk einstakra starfsmanna innan skólanna var illa skilgreint þegar kom að persónulegum vanda barna eins og ofbeldi gegn móður. Margir voru nefndir, eins og kennarar, skólahjúkrunarfræðingur, námsráðgjafi, prestur, tilsjónarmaður, skólastjórnendur, sálfræðingur og deildarstjóri stuðningsbrautar. Þar sem félagsráðgjafi starfaði var hlutverk hans mjög ljóst.

Hlutverk einstakra starfsmanna skólanna er illa skilgreint þegar kemur að viðkvæmum, persónulegum málum nemenda.

5.5 Auka þarf umræðu um ofbeldi gegn konum innan skólasamfélagsins

Umræðan virðist lítil ef nokkur um ofbeldi gegn konum í skólasamfélaginu og nokkrir skólastjórar töldu mikilvægt að efla þessa umræðu einstaklingum og samfélagi til heilla. Margoft vísuðu skólastjórar á námskeið, fyrirlestra og leikrit sem *Blátt áfram* hefði komið með inn í skólana til að upplýsa starfsmenn og nemendur um kynferðislegt ofbeldi og töldu að þar hefði verið staðið faglega að málum.

Umræðu um ofbeldi gegn konum vantar inn í skólana. Einstaklingar og samfélagið myndu hagnast á henni.

5.6 Auka þarf fræðslu um ofbeldi gegn konum í skólum

Flestir skólastjórar töldu mikilvægast að fræðslan næði þannig til starfsmanna skólanna að nýtt verklag myndaðist innan skólanna og að starfsmenn yrðu færari í að greina einkenni þess að barn byggi við ofbeldi gegn móður á heimili. Allir vildu auka fræðsluna.

Mikilvægt er að auka færni starfsmanna í að greina ef barn býr við ofbeldi gegn móður og að móta nýtt verklag í málum af því tagi innan skólanna.

5.7 Vantar sérþekkingu á sviði persónulegrar ráðgjafar inn í skólana

Nokkrir skólastjórar töldu kennarar ekki búa yfir þekkingu til að greina né taka á persónulegum vandamálum nemenda og kölluðu eftir sérþekkingu félagsráðgjafa á því sviði sem störfuðu innan skólanna í nærumhverfi nemenda.

Tryggja þarf þjónustu við nemendur þegar kemur að viðkvæmum persónulegum málum þeirra.

Viðauki

VIÐTALSVÍSIR

Ofbeldi gegn konum - grunnskólar

Ég kem frá Rannsóknasetri í barna- og fjölskylduvernd sem vinnur fyrir félags- og tryggingamálaráðuneytið að rannsókn á grunnskólum á ofbeldi karla gegn konum í nánnum samböndum. Rannsóknin beinist að því að afla þekkingar á því hvort stjórnendur grunnskóla verði varir við að börn búi við ofbeldi gegn móður á heimilum sínum og ef svo er í hvaða ferli mál barns fari þá.

Rannsóknin hefur verið tilkynnt til Persónuverndar og samþykki þinnar stofnunar liggur fyrir um þátttöku í rannsókninni (athuga að það er viðmælandi sem samþykkti). Niðurstöður verða birtar í skýrslu þar sem nafn þitt og vinnustaðarins mun koma fram. Áður en endanlega verður gengið frá skýrslunni mun þér gefast tækifæri til að lesa yfir og koma með athugasemdir. Má ég halda áfram að spyrja þig? – Gefur þú mér einnig leyfi til að taka viðtalið upp?

- A. Hvernig verður kennari, sérkennari, námsráðgjafi, félagsráðgjafi eða skólahjúkrunarfræðingur var við, að barn búi við ofbeldi gegn móður?
- Tekur eftir einkennum/vanlíðan hjá nemanda
  - Fær vitneskju frá öðrum, hverjum t.d. foreldrum annarra barna?
- B. Hver eru í flestum tilfellum viðbrögðin?
- Vísað til nemendaverndarráðs.
  - Vísað til skólastjóra.
  - Vísað til ráðgjafarþjónustu/félagsþjónustu sveitarfélags.
  - Vísað til barnaverndar.
  - Annað, hvað?
- C. Í hvaða ferli fer slíkt mál venjulega?
- D. Geturðu lýst upphafi, ferli og lok máls þar sem vitað var að barn í þínum grunnskóla bjó við ofbeldi gegn móður? (Upphaf, ferli og lok máls).

- E. Hvað getur kennari gert sérstaklega fyrir barn, sem býr við ofbeldi gegn móður?
- Fylgst með líðan barnsins.
- Sinnt því sérstaklega.
- Annað, hvað?
- F. Hvert er hlutverk skólahjúkrunarfræðinga, námsráðgjafa og félagsráðgjafa?
- Er algengt að börn, sem búa við ofbeldi gegn mæðrum sínum, leiti til þeirra?
- Ráðgast þær við kennara?
- Leita kennarar ráða hjá þeim?
- G. Er þörf á að auka þekkingu og efla símenntun kennara um ofbeldi gegn konum og áhrif þess á börn sem búa við ofbeldi gegn mæðrum sínum?
- Hvaða þætti fræðslunnar ætti að leggja sérstaka áherslu á?
- H. Hvernig er hægt að efla grunnskólann svo að kennari og annað starfsfólk þekki betur einkenni vanlíðunar barna sem búa við ofbeldi gegn mæðrum sínum?
- I. Hefur grunnskólinn nægileg úrræði til að kennarar og annað starfsfólk hans geti sinnt börnum, sem búa við ofbeldi gegn mæðrum sínum? Ef ekki, hvernig má efla úrræðin?

Spyrja í lok viðtals: Ef einhverjar spurningar vakna hjá mér við úrvinnslu viðtalsins má ég þá hafa samband við þig.

Heimildir

Grundaskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.grundaskoli.is/>

Grunnskóli Sigluftarðar. Sótt 14.09.09 á <https://www.grunnskoli.fjallabyggd.is/>

Hallormsstaðaskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.fljotsdalsherad.is/hallormsstadaskoli>

Háteigsskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.hateigsskoli.is/>

Hjallaskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.hjallaskoli.is/>

Hrafnagilsskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.hrafnagilsskoli.is>

Hvolsskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.hvolsskoli.is>

Ingunnarskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.ingunnarskoli.is>

Nesskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.nesskoli.is/>

Snælandsskóli. Sótt 14.09.09 á <http://www.snaelandsskoli.is/>

